«Το τείχος μας»· πώς γεννήθηκε η ιδέα της ταινίας

Πανικκος Χρυσανθου

ΛΙΓΑ ΧΡΟΝΙΑ μετά τον πόλεμο (πρέπει να ήταν τέλη της δεκαετίας του '70) επισκέφθηκα τυχαία τον Άγιο Σωζόμενο. Μου ήταν μια έκπληξη, έτσι καθώς δεν υποψιαζόμουνα ότι υπάρχει κάτι τέτοιο στην Κύπρο: ένα χωριό-ερείπιο. Ήταν μόλις λίγα χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Λευκωσίας, φάνταζε ωστόσο σαν παραδομένο σ' έναν άλλο κόσμο, καθώς ήταν ξεχασμένο δίπλα στην νεκρή ζώνη. Κανένας δρόμος δεν οδηγούσε σ' αυτό, κανένας άνθρωπος δε μιλούσε για την ιστορία των πλιθαρένιων τοίχων που έστεκαν σαν φαντάσματα στην άκρη του κάμπου. Κάποιος είπε τότε ότι έγινε εκεί μια σύγκρουση το 1964. Οι κάτοικοί του το εγκατέλειψαν, κι από τότε δεν ξαναγύρισαν.

Φαίνεται ότι το χωριό αυτό μου έκανε μεγάλη εντύπωση. Ίσως γιατί μου ξύπνησε κάποιες μνήμες του πολέμου, με εικόνες από το φευγιό και την εγκατάλειψη, που έζησα εγώ ο ίδιος στις τρεις διαδοχικές φάσεις της πιο πρόσφατης ιστορίας μας: το '58, το '64 και το '74. Τελοσπάντων, το ένοιωσα πολύ δικό μου αυτό το ερειπωμένο χωριό. Μου φάνταζε πολύ πιο αυθεντικό και πολύ πιο «κυπριακό» από οτιδήποτε άλλο μέσα στην ατμόσφαιρα της μετέπειτα εισβολής, που μας έδειχνε από τότε προς ποια κατεύθυνση τραβούσε. Όσοι είχαμε ευαισθησίες νιώθαμε τότε να μας πνίγει η καθημερινότητα, με την κυριαρχία ενός υποκριτικού, κλαψιάρικου λόγου από τη μια και την οικονομική ανάπτυξη από την άλλη, που δε γνώριζε φραγμούς και όρια εν ονόματι της ανάγκης για επιβίωση. Η παραδοσιακή κουλτούρα (στους ρυθμούς της οποίας κυλούσε η κοινή μας ζωή), άλλαζε ραγδαία και σαρωτικά τόσο από τον πόλεμο όσο και από την οικονομική εξέλιξη.

Να λοιπόν ένας χώρος που αντικαθρέφτιζε το πραγματικό μας πρόσωπο, την κατάντια μας. Εδώ ζούσαν κάποτε Έλληνες και Τούρκοι μαζί. Τι απόμεινε από την κοινή τους ζωή; Μόνο ερείπια. Σπίτια αθώων και ενόχων, που τα λεηλατήσαμε και τους βάλαμε φωτιά. Αυτό το χωριό έδειχνε την πραγματικότητα των σχέσεών μας. Αν θέλαμε να ξανασμίξουμε, έπρεπε να συμφιλιωθούμε μ' αυτή την πραγματικότητα, με το παρελθόν μας, με την άσχημη πλευρά μας, την κρυμμένη πίσω από τα λουστραρισμένα εθνικά λόγια.

Ύστερα ανακάλυψα εκεί σιγά-σιγά τα σημάδια άλλων εποχών κι άλλων ανθρώπων: από τα κοχύλια, που είναι διάσπαρτα στη γη, μαρτυρίες πως ο κάμπος ήταν κάποτε θάλασσα, ως τους αρχαίους τάφους, τις βυζαντινές τοιχογραφίες και τις κολώνες ενός βενετσιάνικου ναού. Έτσι το χωριό άρχισε να μου φαίνεται σαν μια μοναδική μικρογραφία της Κύπρου. Ένας χώρος με αλλεπάλληλα «στρώματα» ιστορίας και ταυτόχρονα ένα σκηνικό της σύγχρονης τραγωδίας και του πάθους, στο οποίο πρωταγωνιστήσαμε εμείς οι ίδιοι.

Εκεί ξαναπήγα το '85 κι έκανα μια ταινία, που την ονόμασα «Λεπτομέρειες στην Κύπρο». Δανείστηκα τον τίτλο από ένα ποίημα που έγραψε ο Γιώργος Σεφέρης* το 1953, ύστερα από μια περιδιάβαση που έκανε μαζί με τον ζωγράφο Διαμαντή ως τα γειτονικά χωριά Δάλι και Νήσου. Όπως φαίνεται από το ίδιο το ποίημα, αλλά και από ένα κατοπινό σημείωμα του Σεφέρη για τον Διαμαντή[1], αντικείμενα της καθημερινής ζωής που (βρήκαν στο δρόμο τους) διασώθηκαν, έργα λαϊκής χειροτεχνίας στην ουσία, έδωσαν την έμπνευση στο Σεφέρη να γράψει αυτό το θαυμάσιο ποίημα για τον «Κόσμο της Κύπρου»[2]. Μου φάνηκε ότι θα ήταν ένας ωραίος (παιχνίδι) πειραματισμός με τα παιχνίδια που παίζει ο χρόνος και (την αντίληψη των ανθρωπίνων πραγμάτων)

για τις αντιλήψεις των ανθρώπων, αν ο παππούς Διαμαντής, που ήταν τότε γύρω στα 90, ξανάκανε αυτό το ταξίδι μόνος και πήγαινε ένα βήμα παρακάτω, ως τον Άγιο Σωζόμενο. Τ' απομεινάρια αυτού του κόσμου, όπου «το θαύμα ζούσε ακόμα»[3], θα είχαν μετατραπεί –με τη συμβολή και του πολέμου φυσικά– σε ερείπια. Δυστυχώς ο παππούς δίστασε την τελευταία στιγμή[4] και δεν κάναμε μαζί αυτή την ταινία. Έτσι στη θέση του έβαλα μια μάνα με την κόρη της.

Διάλεξα μια ποιητική προσέγγιση αυτού το χώρου. Η παρουσία της μάνας και της κόρης στο χωριό ασκούσε γοητεία σε μερικούς ανθρώπους που έζησαν εκεί. Έρχονταν από διάφορες κατευθύνσεις κι αφηγούνταν ο καθένας την ιστορία του. Ήταν ιστορίες προσωπικές· απλές. Μέσα από αυτές όμως έβγαινε, με κάποιο τρόπο, όλη η ιστορία του χωριού –κι αν θέλουμε– η ιστορία της Κύπρου. Όταν τις διάλεγα βρισκόμουν σε πολύ λεπτή θέση. Από τη μια υπήρχε το Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, που επιχορήγησε το έργο. Ήξερα τόσο τις απόψεις που κυριαρχούσαν εκεί μέσα σχετικά με τη «διαφώτιση» όσο και τη νοοτροπία της διεύθυνσης. Ό,τι έπρεπε να πω, έπρεπε να το πω με τρόπο που να μπορεί να «περάσει». Από την άλλη ήθελα να περάσει μέσα απ' αυτή την ιστορία και η τουρκοκυπριακή άποψη, ο τουρκοκυπριακός πόνος, τον οποίο ένοιωθα επίσης δικό μας. Με βάση αυτή τη λογική βρήκα έναν τρόπο που μου φάνηκε ότι μπορούσε να συνδυάσει και τα δύο. Απέφυγα εντελώς τα αίματα και τη δραματοποίηση, που ήταν επίσης ένα κομμάτι της ιστορίας του χωριού, μια και έγινε εκεί πόλεμος και σκοτωμοί. Έτσι οι ιστορίες μου περιορίστηκαν σε «μικρά» επεισόδια του πολέμου, στα οποία ωστόσο πρωταγωνιστούσαν άλλοτε η βαρβαρότητα και η μισαλλοδοξία κι άλλοτε η ανθρωπιά και η αυτοθυσία. Κάποτε θύτες ήταν οι Τουρκοκύπριοι και θύματα οι Ελληνοκύπριοι, κάποτε το αντίθετο. Θα ήταν δύσκολο, υπολόγιζα, σ' αυτές τις μικρές ιστορίες να ασκηθεί λογοκρισία. Ταυτόχρονα αυτή η προσέγγιση μου φαινόταν πολύ πιο ρεαλιστική και ανθρώπινη. Όντως συνέβησαν έτσι τα πράγματα στην Κύπρο και συμβαίνουν παντού, όταν οι άνθρωποι αφήσουν τη μοίρα τους στη λογική του πολέμου.

Περίμενα φυσικά ότι κάποιοι από τους «δικούς μας» (Ελληνοκύπριους) θα θύμωναν που τολμούσα να ασχοληθώ μ' ένα θέμα ταμπού[5]. Ήταν, ως τότε, μαθημένοι να ακούν την ίδια ιδεολογία να επαναλαμβάνεται και τους ίδιους μύθους να αναπαράγονται. Γι' αυτούς ισοδυναμούσε με προδοσία, για παράδειγμα, η προβολή μίας Τουρκοκύπριας μάνας, που αφηγείται τον τρόμο που ένοιωσε η ίδια και τα παιδιά της από τους ενόπλους που την συνέλαβαν. Κάπως ανάλογη όμως ήταν και η στάση του καθεστώτος στα κατεχόμενα. Όταν κάλεσα στην πρεμιέρα Τουρκοκύπριους δημοσιογράφους, αρνήθηκε να τους δώσει άδεια να παρευρεθούν. Κι όταν αποφάσισαν να τη δείξουν μόνοι τους από video σε ιδιωτικό χώρο, η αστυνομία πήγε και εμπόδισε την προβολή.

Υπήρχε όμως και η άλλη πλευρά αυτής της ιστορίας: Οι Τουρκοκύπριοι, που τύχαινε να δουν το έργο —σε τρίτες χώρες φυσικά, στην Αγγλία ή από video– μου συμπεριφέρονταν με πολύ θερμά και με φιλικά αισθήματα. Τους ένοιωθα να (ξεκουμπώνονται) λύνονται και να με θεωρούν δικό τους άνθρωπο.

Μέσα από αυτές τις αντιδράσεις είδα, από τη μια αυτή την «αόρατη» συμμαχία ανάμεσα στους αντίπαλους εθνικιστές, κι από την άλλη τη δύναμη που κρύβουν μέσα τους οι ιδέες της ανθρωπιάς και της ειρήνης. Ήταν φυσικό η σκέψη μου να προχωρήσει στη συνέχεια σε ένα πιο τολμηρό βήμα. Αν με «ανώδυνες» μικρές ιστορίες δημιουργείς γέφυρες επικοινωνίας πάνω από το *τείχος* που μας χωρίζει –σκεφτόμουν– φαντάσου τι μπορεί να γίνει, αν καταπιαστείς με την ιστορία σου μαζί με κάποιον από την «άλλη πλευρά»! Η πρόκληση της ιδέας «δύο εχθρών» που συνεργάζονται, δεν έφευγε από το μυαλό μου. Τους έβλεπα να ταξιδεύουν μαζί την ιστορία τους και να την ξαναφέρνουν στην επιφάνεια. Να χρησιμοποιούν τα ίδια ντοκουμέντα, που χρησιμοποιούν ώς σήμερα οι κοινότητές τους, να καταλήγουν όμως σε διαφορετικά συμπεράσματα από αυτές. Γιατί, όταν οι αλήθειες είναι μισές κι αγνοούν ηθελημένα τις άλλες μισές, παύουν πια να είναι αλήθειες. Η δική τους αλήθεια θα ήταν ή σύνθεση των "αντίπαλων» αληθειών, θα ήταν μια αλήθεια διαλεκτική, ανθρωποκεντρική, που θα έβλεπε τον πόνο και τις ευαισθησίες και των δυο πλευρών.

Το πρόβλημά μου ήταν πώς να βρω αυτό τον «εχθρό». Έτσι που μας χώρισαν, η επικοινωνία ήταν σχεδόν αδύνατη. Συνήθως περνούσαν το τείχος της διχοτόμησης μόνο τα αρνητικά μηνύματα, λες και αυτό γινόταν για να ενισχύσουν το μίσος των εθνικιστών ή και την αόρατη συμμαχία τους. Κάπου κάπου όμως παρείσφρυε και κάποια είδηση αλλιώτικη, που έδειχνε ότι και «εκεί»

γίνονταν κριτικές διεργασίες κι ότι αναπτυσσόταν μια αντιπολίτευση, που αντιστρατευόταν την επίσημη πολιτική του μίσους και του διαχωρισμού.

Η τύχη βοήθησε. Το 1988 εκλέχθηκε πρόεδρος ο Βασιλείου και δημιουργήθηκε ένα κλίμα ευφορίας για τους Ελληνοκύπριους και τους Τουρκοκύπριους, που ήθελαν την ειρήνη και τη συμφιλίωση. Είδα τότε σ' ένα ελληνοκυπριακό περιοδικό το γράμμα μιας Τουρκοκύπριας που ζούσε στο Λονδίνο. Της έγραψα και της ζητούσα βοήθεια. Αυτή μου απάντησε. Το γράμμα μου το έφερε ο Niyazi Kizilyürek, που ερχόταν από το Λονδίνο, όπου σπούδαζε, για να λάβει μέρος σε μια συζήτηση για το κυπριακό. Αυτή η συζήτηση ήταν πρωτοφανές γεγονός. Ένας Τουρκοκύπριος ανάμεσά μας δεν ήταν καθόλου συνηθισμένο φαινόμενο. Λοιπόν γνωριστήκαμε, είδαμε ότι οι ιδέες μας μοιάζουν κι αποφασίσαμε να δουλέψουμε μαζί. Την κοινή ελπίδα για μια απανενωμένη Κύπρο –μπορεί και ουτοπία, θα δείξει ο χρόνος– θα την κάναμε ταινία.

Τα πράγματα στην Κύπρο δεν ήταν ανάλογα με τον ενθουσιασμό μας, έστω κι αν είχαμε νέο Πρόεδρο, που ήθελε να φέρει ειρηνική λύση. Ζητήσαμε οικονομική βοήθεια κι αναμέναμε ότι θα την είχαμε. Ήμασταν άλλωστε οι πρώτοι που αποτολμούσαν κάτι τέτοιο και λογικά θα έπρεπε να βρίσκαμε υποστήριξη από μια κυβέρνηση που διακήρυττε την πίστη της στη διακοινοτική συνεργασία. Το αποτέλεσμα ήταν ωστόσο απογοητευτικό. Η υπόθεση μπλοκαρίστηκε στους γραφειοκρατικούς μαιάνδρους όσων δεν συμπαθούσαν την ιδέα. Μόνο και μόνο η παρουσία ενός Τουρκοκύπριου στην παραγωγή του έργου τους προκαλούσε αμηχανία και φόβο. Από την άλλη, αυτοί που τη συμπαθούσαν αποδείχτηκε ότι δεν είχαν τη βούληση να συγκρουστούν με τα κατεστημένα. Έτσι καταφύγαμε στο εξωτερικό. Η ιδέα μας βρήκε ανταπόκριση στο πρόγραμμα «Das kleine Fernschspiel» του γερμανικού κρατικού καναλιού ZDF: Ήταν η εποχή που έπεσε το τείχος του Βερολίνου και ξεκινούσε ο παράλογος Εμφύλιος πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία. Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα ξεκινούσαμε εμείς να φτιάξουμε το έργο μας. Θα αφηγούμαστε, πώς ο δικός μας πόλεμος που ξεκίνησε πριν 40 περίπου χρόνια, όπως ακριβώς και ο γιουγκοσλαβικός στις μέρες μας, δεν έφερε νικητές και νικημένους. Και οι δύο αντίπαλοι είμαστε νικημένοι, μ' ένα τείχος ανάμεσά μας και την αίσθηση ότι με την τρέλα μας χάσαμε τα ηνία της τύχης μας μέσα από τα χέρια μας.

* Το ποίημα αυτό δημοσιεύεται στο τέλος του κειμένου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ήταν ένα χειρόγραφο κείμενο, που ο Σεφέρης έγραψε τον Φεβρουάριο του 1964 ως πρόλογο σε μια έκθεση του Διαμαντή. Σ' αυτό το κείμενο, με τίτλο «Προσφορά φιλίας» που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ταχυδρόμος* στις 18.4.1964, αναφέρει: «...Την κατάλαβα αυτή τη λειτουργία του ζωγράφου μια φορά που τύχαμε μαζί σ' ένα άλλο χωριό του νησιού. Ήταν ένα περιβόλι που έμοιαζε ακατοίκητο. Στη μέση του βρίσκονταν ένα παλαιικό μαγγανοπήγαδο, απ' αυτά που ονομάζουν στην Κύπρο "αλακάτιν". Όλο από ξύλο, τίποτα σιδερένιο απάνω του, ούτε ένα καρφί. Και οι κουβάδες του πάλιωσαν. Ο Διαμαντής δοκίμασε να το γυρίσει. Το ξύλο έτριξε. Το άφησε και το χάιδεψε με τόση στοργή. Θάλεγε κανείς πως ήταν δικός του άνθρωπος. Τότε ένιωσα από τι τρέφεται η ζωγραφική του και πώς ενώνεται η ζωή του με την τέχνη του».
2. Έτσι ονόμαζε ο ζωγράφος Διαμαντής τους ανθρώπους του κυπριακού χωριού. Πίστευε ότι είχαν ένα αρχαϊκό χαρακτήρα, που τους έπαιρνε πίσω ώς τον Όμηρο. Αυτό τον τίτλο έδωσε και σ' ένα μεγάλο πίνακά του (διαστάσεων 17,50μ x 1,75μ), που ξεκίνησε το 1967 και ολοκλήρωσε το 1972. Σ' αυτόν τοποθέτησε φιγούρες του «Κόσμου της Κύπρου»· τα πιο εκλεχτά πρόσωπα που συνάντησε στις επισκέψεις του στα χωριά, τα οποία τον συγκίνησαν και τα ζωγράφισε. Η κάθε φιγούρα είχε και μια ιστορία, μια συγκεκριμένη ανάμνηση του ζωγράφου.
3. Φράση του Σεφέρη από μια σημείωσή του (Βαρώσια, Σεπτέμβρης 1955) στα «Ποιήματα» [15η έκδ. , Ίκαρος 1985, σ. 335-6], όπου αναφέρει: «...Και συλλογίζομαι πως αν έτυχε να βρω στην Κύπρο τόση χάρη, είναι ίσως γιατί το νησί αυτό μου έδωσε ό,τι είχε να μου δώσει σ' ένα πλαίσιο αρκετά περιορισμένο για να μην εξατμίζεται, όπως στις πρωτεύουσες του μεγάλου κόσμου, η κάθε αίσθηση, κι αρκετά πλατύ για να χωρέσει το θαύμα. Είναι περίεργο να το λέει κανείς σήμερα. Η Κύπρος είναι ένας τόπος όπου το θαύμα λειτουργεί ακόμη...»
4. Πρότεινα στον παππού Διαμαντή να κάνουμε μαζί αυτή την ταινία. Του εξήγησα την ιδέα μου και σχημάτισα την εντύπωση ότι είχε δεχτεί. Κάναμε μάλιστα μαζί έναν περίπατο στο χωριό και συζητήσαμε λεπτομέρειες του έργου. Αργότερα μου έδωσε έξι χειρόγραφα σχέδια επιστολής, που μου έγραψε με σκοπό να μου ανακοινώσει την απόφασή του ότι δεν μπορεί να λάβει μέρος στην ταινία. (Τα τέσσερα είχαν ημερομηνίες 30.10.84, ένα άλλο 31.10.84 και το τελευταίο 1.11.84). Ήθελε μ' αυτό τον τρόπο να μου δείξει, όπως μου είπε, τη δυσκολία του να μου ανακοι-

νώσει αυτή την απόφαση. Η συνεργασία δεν έγινε, όπως πολύ ήθελα, αναπτύχθηκε όμως στη συνέχεια μια φιλία ανάμεσά μας. Τον επισκέφθηκα αρκετές φορές στο σπίτι του. Μας επέτρεψε μάλιστα να κινηματογραφήσουμε εκεί τα σχεδιάσματα του «Κόσμου της Κύπρου». Σε μια από αυτές τις επισκέψεις μου άφησε να εννοήσω ότι κάποια κακεντρεχής συνάδελφός μου σκηνοθέτης του είχε πει ότι είμαι φιλότουρκος κι ότι θα τον εξέθετα με τις πολιτικές απόψεις που θα έβαζα μέσα στην ταινία. Κατάλαβα ότι ο παππούς, που ήταν πολύ προσεχτικός με τα πολιτικά, πραγματικά τρομοκρατήθηκε όταν άκουσε κάτι τέτοιο.
5. Δεν υπήρξε καμία αρνητική αντίδραση, όταν η ταινία προβλήθηκε σε κινηματογραφική αίθουσα. Όταν όμως προγραμματίστηκε στην τηλεόραση (το 1988 υπήρχε ένα μόνο κανάλι, το κρατικό ΡΙΚ), κάποιοι εθνικιστές του σταθμού προσπάθησαν να εμποδίσουν την προβολή. Όταν είδαν ότι δεν το πέτυχαν, έκαμαν μια καμπάνια μέσω του τύπου κατηγορώντας τη διεύθυνση του σταθμού ότι πρόβαλε μια ταινία, η οποία «νοθεύει» και «διαστρέφει την ιστορία μας» (Εφ. *Αγών*, 20.8.1988).

ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Στον ζωγράφο Διαμαντή

Η μικρή κουκουβάγια ήτανε πάντα εκεί
σκαρφαλωμένη στ' ανοιχτάρι τ' Άγιου Μάμα,
παραδομένη τυφλά στο μέλι του ήλιου
εδώ ή αλλού, τώρα, στα περασμένα: χόρευε
μ' ένα τέτοιο ρυθμό το φθινόπωρο.
Άγγελοι ξετυλίγανε τον ουρανό
και χάζευε ένας πέτρινος καμαροφρύδης
σε μια γωνιά της στέγης.

Τότες ήρθε ο καλόγερος· σκουφί, κοντόρασο, πέτσινη ζώνη,
κι έπιασε να πλουμίζει την κολόκα.
Άρχισε απ' το λαιμό: φοινικιές, λέπια, και δαχτυλίδια.
Έπειτα, κρατώντας στην πλατιά παλάμη τη στρογγυλή κοιλιά,
έβαλε τον παραυλακιστή, τον παραζυγιαστή, τον παραμυλωνά, και τον κατάλαλο·
έβαλε την αποστρέφουσα τα νήπια και την αποκαλόγρια·
και στην άκρη, σχεδόν απόκρυφο, τ' ακοίμητο σκουλήκι.

Ήταν ωραία όλ' αυτά, μια περιδιάβαση.
Όμως το ξύλινο μαγγανοπήγαδο – τ' αλακάτιν,
κοιμισμένο στον ίσκιο της καρυδιάς
μισό στο χώμα και μισό μέσα στο νερό,
γιατί δοκίμασες να το ξυπνήσεις;
Είδες πώς βόγκηξε. Κι εκείνη την κραυγή
βγαλμένη απ' τα παλιά νεύρα του ξύλου
γιατί την είπες φωνή πατρίδας;

Γ. Σεφέρης, Ποιήματα, έκδ. 15η, Ίκαρος 1985, 235-6

